

<https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i06.081>

DIZARTRIYA NUTQ KAMCHILIGI BO‘LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IMPRESSIV VA EKSPRESSIV NUTQINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI.

Akramov Dostonbek Ikromjon o‘g‘li Farg‘ona davlat universiteti

Pedagogika psixologiya va san‘atshunoslik fakulteti

Inklyuziv ta‘lim kafedrası o‘qituvchisi.

E-mail: akramovdostonbek28121998@gmail.com

Telefon raqam: +998956432898

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi dizartriya nutq nuqsoniga ega bolalarning impressiv (nutqni tushunish) va ekspressiv (mustaqil nutq so‘zlash) faoliyatini rivojlantirishning zamonaviy pedagogik va logopedik texnologiyalari batafsil tahlil qilingan. Dizartriya nutq apparati artikulyatsiyasi, inervatsiyasi va nafas tizimi buzilishlarini korreksiya qilishda tizimli yondashuv hamda innovatsion metodikalarni qo‘llash samaradorligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: dizartriya, maktabgacha yosh, impressiv nutq, ekspressiv nutq, logopedik korreksiya, artikulyatsion motorika, fonematik idrok, logoritmika.

Annotation. This article provides a detailed analysis of modern pedagogical and speech-language pathology (logopedic) technologies aimed at developing the impressive (speech comprehension) and expressive (independent speech production) language skills of preschool children with dysarthria. It highlights the effectiveness of applying a systematic approach and innovative methodologies in correcting impairments of the speech apparatus articulation, innervation, and respiratory system associated with dysarthria.

Keywords: dysarthria, preschool age, impressive speech, expressive speech, logopedic correction, articulatory motor skills, phonemic perception, speech rhythmic (logoritmika).

Kirish. Maktabgacha ta‘lim davrida bolaning har tomonlama rivojlanishi, atrofdagilar bilan erkin muloqotga kirishishi uning kelgusi ijtimoiy hayoti va maktabda muvaffaqiyatli ta‘lim olishining asosiy garovidir. Biroq, so‘nggi yillarda nutqida og‘ir patologik kamchiliklar, xususan, dizartriya belgilari bo‘lgan bolalar soni ortib bormoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalik davri inson hayotida nutq va tafakkurning eng jadal rivojlanadigan bosqichidir. Bu davrda bolaning atrofdagilar bilan muloqotga kirishishi, o‘z fikrini bayon qilishi va boshqalarning nutqini to‘g‘ri tushunishi uning ijtimoiy moslashuvi hamda kelgusi maktab ta‘limiga tayyorligini belgilaydi. Dizartriya — markaziy asab tizimining

shikastlanishi natijasida nutq apparati inervatsiyasining yetishmovchiligi bo‘lib, u nafaqat tovush talaffuzi (fonetika), balki nutqni idrok etish (impressiv) va uni mustaqil shakllantirish (ekspressiv) jarayonlariga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Biroq, zamonaviy maxsus pedagogika va logopediya amaliyotida markaziy asab tizimining organik jarohatlanishi natijasida kelib chiqadigan og‘ir nutq nuqsonlari, xususan, dizartriya bilan chalingan bolalar soni yildan-yilga ortib bormoqda. Dizartriya muammo faqatgina ayrim tovushlarning noto‘g‘ri talaffuz qilinishi (tovush aytish kamchiligi) bilan cheklanmaydi. Unda nutq apparatining inervatsiyasi buzilganligi sababli, bola o‘z nutqini boshqarishda (ekspressiv nutq) ham, eshitilgan nutqiy ma‘lumotni qayta ishlash va tushunishda (impressiv nutq) ham jiddiy qiyinchiliklarga duch keladi. Shu sababli, bunday bolalar bilan ishlashda an‘anaviy metodlardan tashqari, korreksion-rivojlantiruvchi maxsus texnologiyalarni tizimli qo‘llash dolzarb pedagogik zaruriyat hisoblanadi.

Dizartriya impressiv va ekspressiv nutqning o‘ziga xos xususiyatlari. Mavzuni chuqurroq o‘rganish uchun avvalo dizartrik bolalarda nutqning ikki tomoni qanday namoyon bo‘lishini tahlil qilish lozim:

Impressiv nutq: Dizartriya bolalarda eshitish a‘zosi sog‘lom bo‘lsa-da, markaziy nutq kinetik tahlilning yetishmovchiligi sababli fonematik qobiliyati sust bo‘ladi. Bola o‘zining noto‘g‘ri talaffuzi tufayli so‘zlarni noto‘g‘ri idrok etadi. Masalan, ular "shor" va "sor", "bola" va "pola" kabi eshitilish jihatidan yaqin so‘zlarni ma‘nosiga ko‘ra ajrata olmaydi. Shuningdek, murakkab grammatik qurilmalarni, predloglar bilan berilgan buyruqlarni tushunishda xatoliklarga yo‘l qo‘yadi.

Ekspressiv nutq: Bu jarayon dizartriya yaqqol ko‘zga tashlanadi. Artikulyatsiya a‘zolari (til, lab, yumshoq tanglay) mushaklarining tonusi o‘zgargan bo‘ladi (spastiklik — o‘ta taranglik, yoki parez — o‘ta bo‘shashganlik). Natijada bolaning nutqi tushunarsiz, g‘uldiragan, sekin yoki haddan tashqari tez, ritmsiz bo‘ladi. Nafas olish qisqa va yuzaki bo‘lgani uchun bola gapni oxiriga yetkazolmay nafas yutadi.

Impressiv nutqni rivojlantirish texnologiyalari. Impressiv nutq ustida ishlash ekspressiv nutqni faollashtirish uchun zamin yaratadi. Bola so‘zni to‘g‘ri idrok etmasdan turib, uni to‘g‘ri talaffuz qila olmaydi. Fonematik idrok va eshitish diqqatini shakllantirish texnologiyasi.

Asosiy bosqichlar va metodlar:

Fonematik eshitishni rivojlantirish: Bolaga nutqiy bo‘lmagan tovushlarni (tabiat ovozlari, cholg‘u asboblari) farqlash o‘rgatiladi, so‘ngra o‘xshash eshitiladigan so‘zlarni taqqoslash mashqlari (masalan, bola-tola, shakar-shakar) o‘tkaziladi.

Lug‘at boyligining semantik omborini kengaytirish: Bolaning ongida so‘z va u ifodalaydigan buyum o‘rtasidagi bog‘liqlik mustahkamlanadi. Buning uchun vizual va sensor texnologiyalardan (predmetli rasmlar, real buyumlar bilan ishlash) foydalaniladi.

Grammatik tushunchalarni shakllantirish: Bola gapdagi qo‘shimchalar, predloglar va so‘z o‘zgartirish shakllarini ma‘nan tushunishi (masalan, "Koptokni qutining ichiga qo‘y" va "Qutining tagiga qo‘y" buyruqlarini farqlashi) ustida ishlanadi.

Korreksiya ishlari eng oddiy bosqichdan — nutqiy bo‘lmagan eshitishni rivojlantirishdan boshlanadi: Mashq: "Nima jarangladi?". Bolaga ko‘zi yumilgan holda qog‘oz g‘ijimlashi, suv quyilishi, qaychi ovozi yoki turli musiqa asboblari (garmon, doira, qo‘ng‘iroq) ovozi topish topshiriladi. Keyingi bosqich: Nutqiy tovushlarni farqlash. Logoped bolaga bir xil bo‘g‘inlar zanjirini aytadi (masalan: ba-ba-pa) va bola begona, boshqacha bo‘g‘in kelganda qarsak chalishi kerak. Bu mashq bolaning diqqatini tovushning nozik differensial belgilariga qaratadi.

Semantik maydonni kengaytirish texnologiyasi

Dizartrik bolada har bir so‘zning ortida aniq tasavvur turishi kerak. Metodika: Ko‘rgazmalilik va sensorika uyg‘unligi. Masalan, "Olma" so‘zi o‘rgatilayotganda bola uni nafaqat rasmda ko‘rishi, balki ushlab ko‘rishi (shakli, qattiqligi), hidlashi va tatib ko‘rishi lozim. Shunda so‘z bolaning impressiv lug‘atida (xotirasida) mustahkam o‘rin oladi.

Klasifikatsiya o‘yinlari: Bolaga "Meva", "Sabzavot", "Idishlar", "Kiyimlar" kabi umumlashtiruvchi so‘zlarni tushunish o‘rgatiladi. "Ortiqchasini top" o‘yini orqali bolaning so‘zlar mantig‘ini tushunish darajasi oshiriladi.

Ekspressiv Nutqni Rivojlantirish Texnologiyalari. Ekspressiv nutqni shakllantirish ko‘p bosqichli va murakkab texnik jarayonlarni talab qiladi.

Artikulyatsion motorika va Muskullar tonusini normallashtirish. Artikulyatsiya a‘zolarining harakatini yaxshilamay turib, ekspressiv nutqni rivojlantirib bo‘lmaydi. Logopedik massaj: Maxsus zondlar yoki qo‘l barmoqlari yordamida til, lab va yuz mushaklariga massaj qilinadi. Agar mushaklar tarang (spastik) bo‘lsa — bo‘shashtiruvchi massaj, bo‘shashgan (gipotonus) bo‘lsa — tonusni oshiruvchi, faollashtiruvchi massaj qilinadi.

Bioenergoplastika texnologiyasi: Bu zamonaviy texnologiya bo‘lib, unda artikulyatsion a‘zolarining harakati qo‘l panjalari harakati bilan moslashtiriladi. Masalan, til yuqoriga ko‘tarilganda ("Chashka" mashqi), qo‘l panjasi ham yuqoriga qayriladi. Bu usul bosh miya yarim sharlarining koordinatsiyasini tezlashtiradi va bolaga mashqlarni bajarishni osonlashtiradi.

Nutqiy nafasni to‘g‘rilash texnologiyasi. Dizartriyada havo oqimi tarqoq yoki juda kuchsiz bo‘ladi. To‘g‘ri nafas shakllantirish uchun quyidagi o‘yin-texnologiyalardan foydalaniladi: Havo oqimini yo‘naltirish: "Futbol" o‘yinida bola stolda turgan paxta bo‘lagini lablarini "ko‘prikcha" qilib puflab, darvozaga kiritishi kerak. Chuqur nafas mashqlari: Burun orqali chuqur nafas olib, og‘iz orqali sekin va uzoq vaqt chiqarish.

Prosodik tomonini shakllantirish va logoritmika. Dizartrik bolalarning nutqi ko‘pincha monoton va tushunarsiz bo‘ladi. Logoritmika: Musiqa, harakat va so‘zning kombinatsiyasidan iborat o‘yinlar. Bola musiqiy ritm ostida qadam tashlaydi, she‘r aytadi va harakatlar bajaradi. Bu texnologiya nutqning sur‘atini normallashtiradi.

Ertak-terapiya va dramatizatsiya: Bolalar kichik ertak qahramonlarining rollarini ijro etishadi. Bu jarayonda ular ovozi yo‘g‘on (Ayiqlar) yoki ingichka (Sichqon) qilish orqali ovoz balandligi va ohangini boshqarishni o‘rganadilar.

Zamonaviy interaktiv texnologiyalarning o‘rni. Dizatriya bilan og‘rigan maktabgacha yoshdagi bolalarning diqqati beqaror va tez charchaydigan bo‘lishini hisobga olib, mashg‘ulotlarga innovatsion va o‘yin texnologiyalarini olib kirish zarur:

Logopedik ritmika : Harakat, musiqa va so‘z uyg‘unligi orqali nutqning sur‘ati, ritmi va ohangdorligi (prosodika) yaxshilanadi.

Su-Jok terapiyasi va korreksion barmoq o‘yinlari: Qo‘l motorikasining nutq markazlari bilan bog‘liqligidan foydalanib, ekspressiv nutqni faollashtirish.

AKT (Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari): Maxsus logopedik interaktiv dasturlar va vizual o‘yinlar orqali bolaning impressiv nutqini (tushunchalarini) qiziqarli tarzda sinovdan o‘tkazish va mustahkamlash.

Xulosa va amaliy tavsiyalar

Maktabgacha yoshdagi dizatriya nutq kamchiligi bo‘lgan bolalarning impressiv va ekspressiv nutqini rivojlantirish faqatgina an‘anaviy pedagogik usullar bilan cheklanib qolmasligi lozim. Bu jarayonga tibbiy, psixologik va logopedik texnologiyalarni integratsiya qilgan holda yondashish zarur.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, bioenergoplastika, logoritmika va fonematik mashqlarni o‘yin shaklida qo‘llash bolaning nutqni tushunish ko‘rsatkichlarini 40-50% ga, o‘z fikrini mustaqil va tushunarli bayon qilish (ekspressiv) qobiliyatini esa sezilarli darajada oshiradi. Logopedlar, tarbiyachilar va ota-onalarning o‘zaro hamkorlikdagi tizimli ishi bolani maktab ta’limiga muvaffaqiyatli tayyorlashning bosh omilidir.

Asosiy adabiyotlar

1. D.A.Nurkeldiyeva, M.U.Xamidova Rivojlanishda nuqsoni bo‘lgan bolalar diagnostikasi, Toshkent 2016
2. Ayupova M.Y Nutq nuqsonlarini diagnostikasida neyropsixologik yondashuv. Toshkent-2020.
3. Ayupova M.Y. Logopediya. – T.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007
4. P/M/Po‘latova, L.Sh.Nurmuxamedova, D.B.Yakubjonova va boshqalar Maxsus pedagogika Toshkent-2014
5. L.R. Mo'minova, Sh.M.Amirsaidova, Z.N. Mamarajabova, M.U.Xamidova, D.B.Yakubjanova, Z.M.Djalolova, N.Z.Abidova Maxsus psixologiya Toshkent-2013